

„ELMESÉLEM NEKED!”

Molnár Zoltán

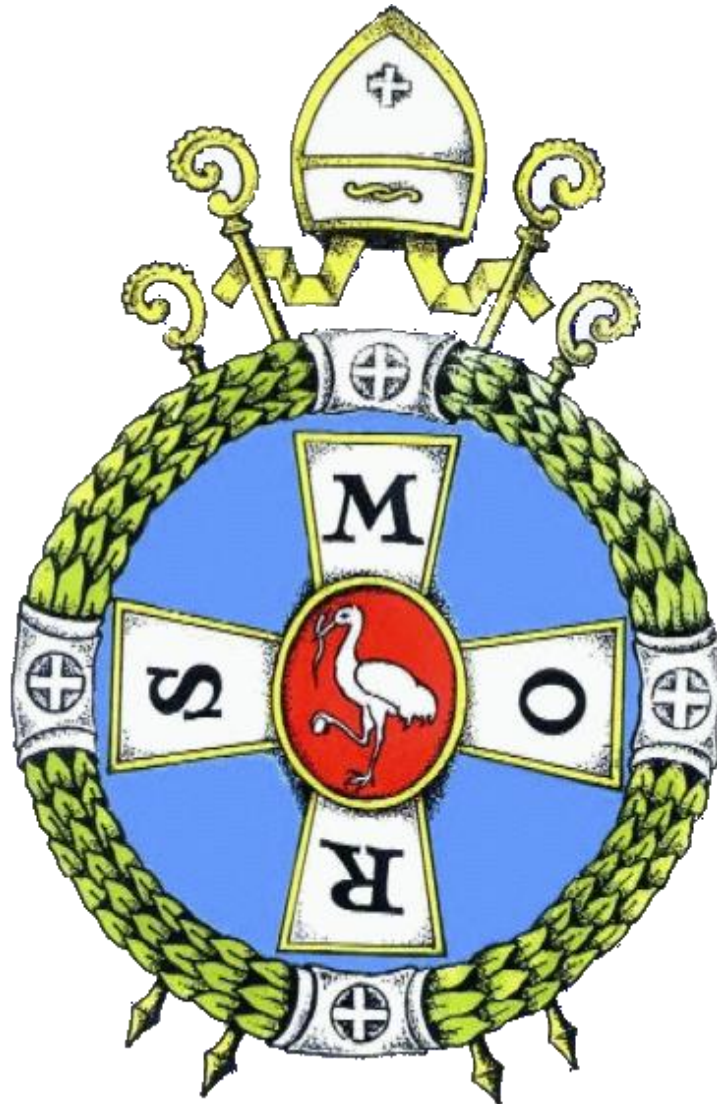
A francia kapcsolat

Egy történész asszociációja Zircről

2013. március

„ELACSÉLEM NEKED!”

*"Lángolj és világíts! Csak lángolni kevés, csak világítani hibáságos semmiség. Lángolni és világítani: ez maga a tökéletesség!"*¹

---

¹ Clarivauxi Szent Bernát

1. *Exordium*²

Ha egy település társadalmáról vagy gazdaságáról gondolkodunk, mi lehetne autentikusabb forrás, mint az alapítók, az első telepesek alapköletételéről, berendezkedéséről szóló história. Érvényes ez akkor is, ha – mint jelen dolgozatunkban – a kezdeteket egy monasztikus közösség zárt világa lengi körül, hiszen ezen aspektustól függetlenül, a Bakony sűrűje okozta viszontagságok közepette fáradságos munkával, ámde kitartóan ezek az emberek megteremtették az önmaguk létét biztosító feltételeket. Dacolva a természeti csapásokkal, a terepviszonyokkal, építkeztek, gazdálkodtak és fegyelmezetten idomultak a rendi hierarchia követelményeihez, valamint áhitattal feleltek meg a Szent Benedek nevével fémjelzett reguláknak. Ha nem is voltak tökéletesek, de „lángoltak és világítottak”, hűen a rendalapítónak is nevezett Szent Bernát szavaihoz. Az ebből fakadó fény lehetett az, amely utat, és az örök láng, amely példát mutathatott a később idevándorló népelemeknek, akik faluközösséget alkottak, majd utódaik – a másfél évszázados apokalipszis ellenére – új lendülettel virágoztatták várossá, sőt mi több, a Bakony fővárosává az ősi települést.

Jelen emlékezés a kezdeteket idézi fel, a határokon túlmutató indulást és érkezést érintően bemutatja egy közösség születését, hatását a korabeli magyar gazdaságra és kísérletet tesz arra, hogy érzékeltesse azt az attribútumot, amely ezt az időszakot a zirci helytörténet³ kiemelkedő szegmensévé emelte. Az említett közösséget mind az egyházi, mind a világi történetírás *Sacer Ordo Cisterciensis*⁴ néven tartja számon.

---

² Bevezetés

³ Fontos leszögezni, hogy a ciszterci szerzetesek Zirc esetében már részben lakott területre érkeztek. A Bakony sűrűjében, amely a királyi erdőispánság része volt, működött egy zirci udvarház. Ezt megerősíti a Képes Krónika, mely arról számol be, hogy I. András király (1046-1060), az öccsével - I. Béla (1060-1063) - vívott mosonyi csata után, sebesülten került Zircre, ahol életét veszítette.

⁴ Ciszterci Szent Rend

2. Devotio⁵

A kereszténység XII. századi expanziójának jelentős hozadéka volt a vallásfelfogás átalakulása. Míg a kora középkorban az Ótestamentum élvezett prioritást, addig most a hadjáratok és zarándoklatok során megismert evangéliumi helyszínek, a frissen birtokolt ereklyék az Újtestamentumot favorizálták, s ezzel predesztinálták az *ecclesiae primitivae forma*⁶ megvalósulását. Ehhez a fundamentalista felfogáshoz igazodva fogalmazódtak meg a kor egyházát és társadalmát bíráló éles kritikák, amelyek hamarosan tettekké, mozgalmakká értek.

1098-ban Szent Róbert is hasonló megfontolásból indult útnak az általa 1075-ben alapított Molesme-i kolostorból⁷, hogy Dijon vidékén az elhagyott Cistercium⁸ völgyében szigorú aszkézisen alapuló új szerzetesközösséget alapítson, maradéktalanul eleget téve Nursiai Szent Benedek reguláinak és demonstrálva ezzel a Cluny-kongregáció⁹ akkoriban már gazdagságba, kényelembe, fényűzésbe „süllyedésével” kapcsolatos ellenérzését. A gyors fejlődésnek induló *novum monasterium*¹⁰-ból viszont II. Orbán pápa (1088-1099) utasítására hamarosan visszatért Molesme-be, de utódai – Alberic és Harding Szent István apátok – lelkiismeretesen gondoskodtak arról, hogy a friss „hajtás” termőképesse váljon. Ez bizonyosságot nyert a *grangiák*¹¹ létrehozásával és a filiák, vagy leányapátságok megalapításával. Az első filiák: La Ferté (1113), Pontigny (1114), Clairvaux¹² és Morimond (1115) fontos rendkormányzati szereppel bírtak a későbbiekben; úgynevezett protoapátságokként tekintettek rájuk.

Clairvaux apátságát Harding Szent István megbízásából Szent Bernát (1090-1153) alapította, kinek révén a Burgundia e világos völgyében épült filia a ciszterci rend legnagyobb

⁵ Felajánlás, áhitatos odaadás, imádat

⁶ Az egyház kezdeti, eredeti állapota, tisztasága

⁷ A ciszterci és egyéb rendek komplexumaira felváltva használatos az apátság, a kolostor, a monostor és a rendház kifejezés is. E *terminus technikus*-ok némelyike a köznyelvben mára egymás szinonimájává vált. Tekintsük át röviden, miben is különböznek: apátság = az apát (*abbas*: atya), mint előljáró által vezetett monostor, kolostor; kolostor = valójában a szerzetesek szállásépületét jelöli, amelyhez nem tartozik kiszolgáló egység és nem feltétlen csatlakozik templom; monostor = a szerzetesrendek templommal egybeépített, komplett kiszolgáló egységgel (szállás, étkezés, hitélet, gazdálkodás) elátott, kötött rendszerű telepe, a középkorban *claustrum*-nak is nevezték; rendház = újabb keletű (XIX. sz.) kifejezés, kolostorhoz vagy monostorhoz tartozó, de más településen lévő szerzetesház jelöl.

⁸ Francia megfelelője: Cîteaux

⁹ A korábban egymástól független bencés kolostorokat, a cluny-i apát vezetésével szilárdan összefogó szervezet

¹⁰ Új monostor; az elnevezés sem véletlen: ezzel is hangsúlyozásra került a clunyi monostorszövetségtől való teljes függetlenség és elhatárolódás, mind egyházi értelemben, mind az életformát illetően.

¹¹ A ciszterci monostor saját kezelésében tartott, mezőgazdasági termeléssel foglalkozó birtokegységei, melyeket az apátságtól térben elkülönülten, de onnan könnyen megközelíthető helyen alakítottak ki. Művelésük a laikus testvérek (*conversusok*) feladata volt.

¹² Clairvaux (*Clara vallis*) jelentése: világos völgy

„ELMÉSÉLEM NEKED!”

befolyású kolostorává vált. Olyannyira, hogy a közvélemény még a XX. század első felében is Clairvaux-i Szent Bernátra tekintett rendalapító atyaként¹³ és a cisztercieket „Szent Bernát fiainak” titulálta. De mi rejtőzhetett e férfiú személyiségében, aki fiatalkori megtérése eredményeként csatlakozott a „fehér barátokhoz”?

A nemesi családból származó Bernát Chatillon-sur-Seine egyházi iskolájában rendkívül nagy humán műveltségre tett szert, majd rövid világi életet követően már fiatalon a rend elkötelezettje lett s magába szívta a liturgia, az *Opus Dei*¹⁴ szeretetét. A 25 évesen apáttá lett Bernát prédikációinak tüze és őszintesége, melyhez bátorsága, életereje, feddhetetlensége társult, győzelemre vitt szinte minden ügyet, amely mellé odaállt.¹⁵ Nem csak családja tagjait győzte meg a helyes útról, de karizmája révén tömegek csatlakoztak és számos apátság született francia földön és szerte Európában. Több értekezésben, apológiában védte a ciszterci puritán szellemiséget a clunyi pompaszeretettel szemben (pl.: *Apologia ad Guillelmum abbatem*¹⁶). A XII. századi reneszánsz során nyitottá váló gondolkodást képviselő iskolákkal ellentétben másfajta vallásos magatartást – *devotio*-t –, kontemplatív életet képviselt és hirdetett. A kolostori létben az égi Jeruzsálem előképét látta és a léleknek az Isten felé törekvését misztikus műveiben hangoztatta (pl.: *De diligendo Deo, De conversione*¹⁷). Vallotta, hogy a lélek az alázattól az extatikus magaslatokba a karitás révén juthat. Szent Bernát leghíresebb szövegeinek az Énekek Énekének magyarázatát tartalmazó beszédeit tartják.¹⁸

Szembenállása a Clunyi-kongregációval az építészetben is újítást eredményezett. A ciszterci kolostorok és templomok egyszerűséget hirdettek. A dísztelen struktúrák már a gótika jegyében árulkodtak az egykori bencés regula eredeti szigorának visszatéréséről. Bernát szerint a szerzetesi életformával nem volt összeegyeztethető a díszes dekoráció, a festett oltár. A képrombolókhoz hasonló meggyőződéssel üzent hadat a művészien megformált környezetnek.¹⁹ Mindemellert a nemesi mentalitás másik eleme, a harciasság igen közel állt hozzá: kimagasló szerepe volt a templomos rend regulájának kidolgozásában, természetesen a benedeki formula nyomán. Így nyert legitimitást a katolikus egyház doktrínájában a szent háború fogalma, vallási-szellemi távlatokkal igazolva a küldetést. 1146.

---

¹³ Csupán a 20. század második felének kutatásai cizellálták a rend alapításának körülményeit.

¹⁴ Isten Műve

¹⁵ Steven Runciman: A kereszties hadjáratok története. Osiris, Bp. 2002. 461.

¹⁶ E védőbeszédet a címében szereplő Guillaume de Saint-Thierry (társa és életrajzírója) kérésére írta.

¹⁷ Isten szeretetéről, A megtérésről

¹⁸ Sz. Jónás Ilona: A XII. századi reneszánsz. In: Európa ezer éve. A középkor I. (szerk.: Klaniczay Gábor) Osiris, Bp. 2004. 307-308.

¹⁹ Ua.: 316.

„ELMÉSÉLEM NERED!”

húsvétján Vézelay dombján mondott buzdító beszédet a II. keresztes hadjáratra induló lovagok és az összegyűlt tömeg előtt.

Számtalan prédikációban dicsőítette Szűz Máriát, amely jelentősen hozzájárult a XII. századi Mária-kultusz felemelkedéséhez. Ezért köthették később személyéhez – egy látomása alapján - azon csodát, mely szerint misztikus érzékenységet, bölcsességét Szűz Máriától nyerte úgy, hogy Mária a gyermek Krisztust tápláló anyatejéből az ő szájába is juttatott.²⁰ Ezen szellemiségnek köszönhető, hogy a ciszterci rend templomait Máriának szentelték.

Érdeemes néhány szót ejtenünk a legfontosabb, a kezdeteknél született ciszterci okmányokról. Mindezek három csoportba sorolhatók. Az elsőbe a három *Exordium* tartozik, melyek Cîteaux alapításának körülményeiről szólnak: *Exordium Cistercii*²¹, a bővített *Exordium Parvum*²² és az *Exordium Magnum*²³. Ezek elbeszélő művek ugyan, de fontos jogi dokumentumokat is tartalmaznak, mint például II. Paschalis pápa (1099 – 1118) Cîteaux-nak szóló kiváltságlevelét (1100). A második csoportot a legfőbb szabályzat a *Charta Caritatis*²⁴ és annak redakciói alkotják. Ez az az okirat, amely a ciszterci rendnél azt a szerepet tölti be, amit a bencéseknel Szent Benedek Regulája; továbbá a monostorok egymás közötti viszonyát is determinálja. Végleges változata az 1165-1175 között elkészült *Charta Caritatis posterior*²⁵, amely ma is irányadó. A *Charta* változataiban jól nyomon követhető a ciszterci rend szervezetének fokozatos fejlődése. A harmadik csoport a *capitulum generale*-k²⁶ határozatai, illetve ezek gyűjteményei, amelyek a rend apátjainak éves gyűlésén születtek Cîteaux-ban.²⁷ A korai gyűlések dekrétumaiból végül összeállt egy gyűjtemény (*Instituta Generalis Capituli*²⁸), amely a szerzetesek hétköznapi életében fölmerülő problémákkal kapcsolatosak, mint liturgia, vizitáció, apátválasztás, kihágások büntetése, gazdálkodási előírások, betegek gondozása, stb.²⁹ Ehhez hasonlóan született a rendház belső életét szabályozó *Ecclesiastica Officia*³⁰ és a laikus testvérek életére vonatkozó *Usus conversorum*³¹. A XII. század végétől ez utóbbi két szabálygyűjteményt az *Institutá*-val együtt

---

²⁰ Ua.: 317.

²¹ Cîteaux eredete

²² Cîteaux eredetének rövid története

²³ Cîteaux nagy eredettörténete

²⁴ A Szeretet Kartája

²⁵ Végső (utólagos) Szeretet Karta

²⁶ Generális káptalanok, a rend apátjainak éves gyűlései

²⁷ Keglevich Kristóf: A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2008/1-2. (a továbbiakban: Keglevich) 10.

²⁸ Nagykáptalani rendeletek

²⁹ Lékai Lajos: A ciszterciek. Esmény és valóság. Szent István Társulat, Bp., 1991. 39-40.

³⁰ Rendi (szolgálati) Szabályzat

³¹ A laikus testvérek szabálykönyve

„ELMÉSÉLEM NEKED!”

Liber Usuum-nak³² nevezték.³³ Az említett korai iratokat természetesen követték későbbi határozatgyűjtemények, átdolgozások, illetve a ciszterci jogot befolyásoló pápai bullák is. De azokat már az érett ciszterci törvénykezés időszakába sorolhatjuk.

A *devotio* meghatározta szellemiség párosult tehát az egyén karizmájával és elégedetlen csoportok alakultak át határokat átívelő közösséggé, gótikus épületek nőttek ki a földből, amelyekben rendszabályok teremtettek fegyelmet. A XII. századi egyház legmeghatározóbb ereje indult hódító útjára Burgundiából, hogy Európa több birodalma mellett a trónküzdelmek szabdalta Magyar Királyság völgyeiben és erdeiben keresse az égi Jeruzsálemet.

---

³² Szokások Könyve

³³ Keglevich 13.

3. *Dei Gratia*³⁴

A XII. századi Magyar Királyságban a ciszterciek megjelenése a cikádori (Bátaszék) kolostor alapításával (1142) indult, amelyet II. Géza (1141-1162) nevéhez köt a történetírás. Az igazság az, hogy a király ekkor még csak 12 éves volt, így a Bécshez közeli heiligenkreuzi („Szent Kereszt”) apátságból hívott szerzetesek Géza özvegy anyjának – Ilonának – közbenjárására érkeztek, aki halott férje – II. (Vak) Béla (1131-1141) – még életében meghíusult szándékát valósította meg ezzel. A rend valódi elterjedésében, megerősödésében azonban III. Béla királyunk (1172-1196) kezdte meg az úttörő munkát, aki Egres (1179), Zirc (1182), Pilisszentkereszt, Szentgotthárd (1184), Pásztó (1190) kolostorait alapította, és közvetlenül francia földről hívott szerzetesekkel népesítette be azokat. Valamennyi monostort Szűz Máriának szentelték és a király 1183-ban mindazokat a kiváltságokat is biztosította, amelyekkel a francia kolostorok rendelkeztek. E tények gyümölcsöző francia kapcsolatokat sejtetnek, melyekre Béla kül-, és egyházpolitikáját vizsgálva derülhet fény.

Az előző uralkodó – III. István (1162-1172) – halála után két jelölt jöhetett szóba a magyar trónt illetően: a Bizáncban élő Béla és az országban tartózkodó Géza. Mindketten István öccsei voltak és a küzdelmes XII. századi magyar viszonyokhoz hűen ez két párt oppozícióját jelentette. Béla és hívei nem tétlenkedtek: a bizánci támogatás mellé további magyar előkelőket nyertek meg. De ahhoz, hogy az új király „Isten kegyelméből”³⁵ emelkedhessen a magyar trónra, a pápa támogatása kellett. Béla III. Sándorhoz (1159-1181) fordult és esküvel erősítette meg a pápa és a magyar uralkodó 1169. évi konkordátumát. Ez nem csak az investitúra jogról, hanem a prépostok és apátok kinevezési jogáról való lemondást is jelentette, valamint a megüresedett püspökségi javak egyházi kézen hagyását biztosította.³⁶ Mindez a pápa és a német-római császár – I. (Barbarossa) Frigyes (1152-1190) – véres küzdelmeinek kellős közepén történt, amikor a két fél szövetségi rendszerei álltak egymással szemben, így érthető III. Sándor és Béla közeledésének könnyebbége. Viszont ezen egyezmény velejárója volt a német-magyar viszony megromlása, de III. Béla hatalma megszilárdítása után, egy házassággal újabb szövetségest szerzett Frigyes ellensúlyozására.

---

³⁴ Isten kegyelméből

³⁵ Mivel az uralkodó méltósága szakrális volt, eredetileg a politikai hatalom mellett főpapi hatalommal is járt, azaz *regnum* (világi hatalom) és *sacerdotium* (egyházi hatalom) együttesét alkotta. A korona is vallásos szimbólum, a királyság és a keresztény állam jelképe. Ezért a keresztény fejedelmek mindig a római pápához fordultak királyi vagy császári méltóságuk elismeréséért. Az „Isten kegyelméből való” keresztény királyi méltóság elismerésére csak a krisztusi birodalom feje lehetett hivatott. Krisztus földi helytartója a koronaküldéssel és koronázással a fejedelem alkalmatosságát és méltósága isteni eredetét ismerte el. A „*Dei Gratia*” megjelölés pénzérméken, királyi pecséteken, okleveleken, stb. található feliratok szerves részét alkotja.

³⁶ Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Osiris, Bp. 2003. 175-179.

„CLAUSTRUM NERED!”

Miután első feleségét, az antiókhiai származású Chatillon Ágneszt elvesztette, VII. Lajos francia király (1137-1180) szintén megözvegyült leányát, Capet Margitot vette nőül. Béla tehát a külpolitikai balanszt biztosítva konszolidációt teremtett a királyságban, ahol a fentiekből következően maga mögött tudhatta a magyarországi klérust is. Az egyházak gyarapítása tehát prioritás volt, ennek hozadékai tulajdonképpen a ciszterci monostorok is. Közülük is igen jelentős szerep jutott a Cuha-patak völgyében létrejött közösségnek.

Több, mint 800 éve küldte Clairvaux monostora a Bakony szívébe első raját, hogy lángjával világítsa be a végtelen erdőséget. A fekete kázmza és skapularé alatt fehér ruhát viselő szerzetesek sötét ruhás *conversus*-okat irányítva, grandiózus építkezésbe fogtak; favágók, kőfaragók, ácsok, nyikorgó szekerek törték meg az ősi csendet a királyi erdőispánság rengetegében. Mintegy 20 évig tartott, mire elkészült a kor egyik magyarországi csodája: Zirc apátsága. A latin kereszt alaprajzú – 43 m hosszú, 17 m széles -, háromhajós templom déli oldalához csatlakozott a *claustrum*³⁷. A főhajót gótikus hevederboltozattal tartott 6 – 6 pillér osztotta fel, a kereszthajó 25 m hosszú és 12 m széles volt. Mindenütt dísztelenség, de annál több ég felé törő vonal, pillér - amelyek célja az élettelen faltömegek életre keltése, a térbeli mozgás gyorsítása, az épület átalakítása idegrendszerre³⁸ -, arányos térbeosztás és félhomály. Megdöbbentő egyszerűség és fenség³⁹. Méltó filiája az anyamonostornak, méltó környezetben. *Paradisus claustralis*⁴⁰ a *lectio divina*⁴¹ tökéletes megvalósításához.

S ha már az olvasást említjük, megkell jegyezni, hogy a XII-XIII. században az olvasási és írási szokások jelentősen megváltoztak. Kis túlzással mondhatjuk, hogy tudományos forradalmat ért meg Európa. A ciszterciek aktív résztvevőként sokat tettek ennek elterjesztéséért. Az egyes apátságok folyamatosan kapcsolatban álltak anyamonostorukkal s többnyire onnan kapták a másolandó iratok, kódexek mintapéldányait. Így működhetett ez Clairvaux és Zirc esetében is; serény munka folyhatott a erdő rejtette *scriptorium*-ban⁴², ahol új, gótikus írásformák vésődtek a pergamenre. A puritánságot betartandó előírták az egyszínű betűk használatát, a kódexek értéktelen, egyszerű borítását. Utasítás szólt a *scriptorium*-ban másoló szerzetesek némán történő munkavégzésére és a *refektorium*-ban⁴³ vagy alkonyatkor – a templom melletti folyosón - történő felolvasás, *collatio*⁴⁴ rendjét illetően is.

³⁷ Rendház (kolostor)

³⁸ Nikolaus Pevsner: Az európai építészet története. Corvina, Bp., 1995.

³⁹ Horváth Konstantin: Zirc története. Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém 1930. (a továbbiakban: Horváth) 1-6.

⁴⁰ Elzárt Paradicsom (Édenkert)

⁴¹ A Szentírás meditatív olvasása, értelmezése

⁴² Kéziratok, kódexek másolására berendezett kolostori műhely

⁴³ A kolostor ebédlője

⁴⁴ Összejövetel

„ELMÉSÉLEM NERED!”

Zirci könyvjegyzék vagy *possessor*-bejegyzés⁴⁵ nem ismert a középkorból, ezért nehezen azonosítható az apátság könyvtárának tételszáma. Nyilván a hazai állomány meg sem közelítette a nyugat-európaiakat, de a kolostorok növekvő száma jelentős könyvkultúrára enged következtetni a Magyar Királyság viszonylatában. Mivel a zirci apátság királyi alapítású volt és az egyik legfontosabb monostor filiája, az átlagosnál gazdagabbnak kellett lennie. Természetesen a könyvtárnak jelentős hányadát az egyházi olvasmányok és a ciszterci alapokmányok, szabályzatok teheték ki, kiegészítve a ciszterci szerzők írásaival. De feltételezhető más világi tudományokkal foglalkozó művek megléte is.⁴⁶ Imádság, tudomány és művészet hódította meg ekkor a magyar földet, amelyekhez még egy fontos aspektus kiemelendő: a gazdálkodás, a mezőgazdasági kultúra terjedése.

Az ezredforduló utáni Európát gyors gazdasági expanzió jellemezte. Következett ez a népességszám növekedéséből fakadó nagyobb élelmiszerszükségletből, illetőleg a technikai újítások terjedéséből. Egyre inkább általánossá vált az ökörnél gyorsabb és hatékonyabb munkavégzést biztosító igavonó ló használata és a nyakhámot váltó szügyhám alkalmazása. Kardinális változást jelentett a termelés technikai hátterének alakulásában a nehézeke (*carruca*) elterjedése, amelynek előállítására – összetettsége miatt – diverzifikáltabb kézműipari tevékenységet követelt. A föld tápanyag-utánpótlásának hatékonyságára különböző termelési rendszereket alakítottak ki: a nyomásos művelésben megjelent az ugarolás, széles körben terjedt a két-, és háromnyomásos gazdálkodás. Mindez egy-egy közösség szervezett együttműködését feltételezte. A középkori gazdálkodásra egyébként mindvégig jellemző volt az önellátásra való törekvés, amely a kereskedelmi sajátosságokból és a pénzjövdelem korlátozottságából fakadt. Sikeres lehetett az az egyházi vagy világi földbirtok, amely a szükséges javakat önmaga elő tudta állítani. Ennek záloga volt a folyóvíz közelsége, a vízimalmok jelenlétének biztosítására. A földművelés mellett számos más kiegészítő termelési ág honosodott meg, így a kertgazdálkodás, zöldség-, és gyümölcsstermesztés, a halászat, a méhészet, a szőlő-, és borkultúra. Megjegyezendő, hogy a keresztény liturgia szükségessé is tette a bor jelenlétét. Ebben a kultúrában a szerzetesi közösségeknek úttörő szerep jutott. Érdeemes megemlíteni továbbá az erdő adta földi javak hasznosítását: a növények étkezéshez, gyógyításhoz, építkezéshez, energiatermeléshez és állatok tartásához

---

⁴⁵ *Possessor* = birtokos, tulajdonos

⁴⁶ Bíbor Máté János: A zirci ciszterci apátság könyvtára a középkorban. In: Irodalomtörténet 2006/4. 479-483.

„ELMÉSÉLEM NERED!”

segítették hozzá a közelben élőket.⁴⁷ Utóbbi esetében leginkább a sertések makkoltatása terjedt el; magyar földön ennek egyik központi területét a Bakony lankái jelentették.

Mint általában Európa-szerte, a Magyar Királyságban is a cisztercita apátságok a földjeiket, korábban még nem művelt területeken, uralkodói adományból kapták. Persze mindez jól illeszkedett a rend szerzetesi eszményeihez. Ugyanakkor a Szent Benedek regulájához való visszatérés szellemében a fizikai munkavégzés szorosan hozzátartozott a szerzetesi életmódhoz. A jól szervezett *grangiák* hálózata jelentős földfeltöréseket hajtott végre, amely a szaktudással párosulva modellként szolgált a világi földbirtokok számára is.⁴⁸ Az elzárkózás, a fegyelem, az imádság, a munka, az égi Jeruzsálem földi leképezése megvalósult Zircen is, szögezzük le: mintaszerűen. A ciszterciek gazdálkodásában a munkamegosztás legszebb példája érhető tetten az imádkozó és dolgozó testvérek révén. A *grangiák* mindegyike külön gazdasági egységet alkotott, saját szántóval, legelővel, réttel, erdővel, kerttel, faiskolával, esetleg halastóval és malommal. A közeli Olaszfalu és Soly után hamarosan a zirci apátság birtoka lett a Veszprém vármegyei Menyeke, Bódé, Berénd, Kistevel, Uzsál, valamint a Győr megyei Börcs és a Zala megyei Szöllős. Itt jött el az a pont, amikor a gazdálkodásban a francia földről hozott elgondolást helyi sajátosságok vétőzták meg.⁴⁹ Egyrészt a citeaux-itól eltérő magyar viszonyok, illetőleg a Zirc három megyét érintő hatalmas birtokkomplexuma szükségessé tette a klasszikus *grangiák* felszámolását és helyettük közönséges jobbágytelepek, földesúri gazdaságok, soltészségek kialakítását, ahol a *conversusok* helyett alávettett világi népelemek végezték a kétkezi munkát.⁵⁰

Eltérést eredményezett az is, hogy - mivel III. Béla Zircnek adományozta a pápai malmokat a Tapolca vizén, Berénden a Torna-patakon, illetőleg bőkezűsége nyomán a zirci apátságé lett a győri és óvári vám egyharmada is -, a monostor jövedelmi forrásokhoz jutott, szemben az ősi, puszta önellátást szorgalmazó fundamentummal: „*Rendünk intézménye kizárja a templom, az oltár, a temetőhely, a munka, vagy állatok tizedét, a falvak, vagy jobbágyok földjáraadékát, a kemence és a malomjövödelmet és minden más hasonlót, amelyek ellentétesek a szerzetesi tisztasággal.*”⁵¹ A későbbi századokban Zirc további földek bérbe vételétől sem idegenkedett a terjeszkedést és gazdagodást elősegítendő. De visszatérve

⁴⁷ Nagy Balázs: A gazdasági fellendülés kiindulópontja: a mezőgazdaság. In: Európa ezer éve. A középkor I. (szerk.: Klaniczay Gábor) Osiris, Bp. 2004. 224-228.

⁴⁸ Ua.: 229.

⁴⁹ Horváth: 7-13.

⁵⁰ Koszta László: A ciszterci rend története Magyarországon kolostoraik alapítása idején 1142-1270. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993/1-2. 122.

⁵¹ A ciszterci rend 1134. évi szabályzatából (*Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis*) IX. In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és a Közel-Kelet IV-XV. Század. (szerk.: Sz. Jónás Ilona) Osiris, Bp., 1999. 240.

„ELMÉSÉLEM NEKED!”

a fennkölt kezdetekhez elképzelhetjük, hogy a Bakony erdeinek meghódítása, a mezőgazdaság szervezettsége, a nyugatról hozott – gazdálkodást érintő – újítások, a közösség összetartása mennyire ösztönzőleg hatott a magyar gazdaságra. Lényeges aspektus még, hogy a kor kötött társadalmi tagoltsága mellett, egy egyházi rendbe való felvétel jelentette a mobilitás egyetlen lehetőségét az alsóbb néprétegek számára, mivel társadalmi felemelkedésüket egyéb módon e zárt rendszer nem biztosította.

Ahhoz tehát, hogy Zircnek és környezetének e föld kenyeret és élhető közeget adjon ciszterci verítékkal kellett öntözni, de az első termésért is ciszterci szív adott hálát az Istennek.⁵²

---

⁵² Horváth: 13.

4. *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*⁵³

A zirci apátság már alapítása óta a figyelem fókuszában volt. Az első francia szerzeteseket küldő Pierre le Borgne clairvauxi apát (1179-1186) még aggódva várta a híreket a francia „ültetvény” szárba szökkenéséről, de utóda Garnier de Rochefort (1186-1193) már bizonyos lehetett III. Béla király gondoskodó felügyeletében és patronálásában a cisztercieket illetően.

Nemcsak a szerzetesek voltak franciák Zircen, hanem apátok is érkeztek és regnáltak Clairvaux „gyermekként” a Bakony völgyében. Példának okáért a tárgyalt korhoz közel eső – rögtön első és másodikként – ilyen apát Jean de Limoges (1208-1218) és az őt követő Guidó (1218-1221) is. A zirci apátok működési köre nem volt szűk határok közé szorítva. A tevékenységükről szóló oklevelek megemlítik őket osztrák területen, Esztergomban, Aradon, Pozsega vármegyében, Fehérváron, Pannonhalmán is, nem beszélve a citeauxi *capitulum generalé*-n való részvételről.⁵⁴ Eredetileg az éves gyűlések mindegyikére hivatalos volt az összes apát. De az apátságok számának növekedése, az utazás nehézségei vagy lehetetlensége (betegség, háborús helyzet) miatt a távol fekvő országok apátságai különböző kedvezményeket kaptak, így a Magyar Királyság területén regnáló apátok többségének háromévente kellett a nagykáptalanra utazniuk. A rend kormányzásának költségeire a monostoroknak évente kellett *contributio*-t⁵⁵ fizetniük. A *capitulum generale* volt a rend törvényhozó és bírói testülete, de hírcentrumként is működött, hiszen az Európa különböző területeiről összesereglett apátok itt tájékoztathatták egymást hazájuk helyzetéről. Az ebben a korban ritkán tartott egyházi zsinatok között e nagykáptalanok „nemzetközi” szerepet is betölthettek az egyházi és világi méltóságok között.⁵⁶

A citeauxi káptalanokon a fegyelmi, vizitációs és gazdasági statútumokat megtárgyalva kijelölték a rendelkezések végrehajtóit. Ez vagy konkrét megbízatást jelentett, vagy pedig értesítési kötelezettséget. A Magyar Királyság területére vonatkozó legtöbb végrehajtandó feladatot a zirci és a szentgotthárdi apát kapta.⁵⁷ A népes bakonyi szerzetesközösség 1232-ben már a Pozsega vármegyei Gotó (Tisztesvölgy) monostorának benépesítéséről is gondoskodni tudott. A magyar történelem romlást hozó századai után a ciszterci rend hazai újjáéledése is Zirc fősege alatt történt az 1700-as években. Mindezen

⁵³ Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében

⁵⁴ Horváth: 14-21.

⁵⁵ Hozzájárulást

⁵⁶ Keglevich: 15-17.

⁵⁷ Ua.: 36.

„ELMÉSÉLEM NEKED!”

adatok híven érzékeltetik Zirc jelentőségét és helyzetét a *Sacer Ordo Cisterciensis* hierarchiájában.

III. Béla király zirci alapítását fia és utóda, Imre (1196-1204) koronázta meg egy új oltár alapításával. E gesztussal apja szellemét követve látványosan biztosította az apátság korábbi jogait. Ennek emléke, a szépen kivésott kváderkő, ma az új barokk templomban látható s latin feliratának betűi 800 éve tisztelegnek a ciszterci szerzetesek misztikus közössége előtt: „*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. Hoc altare fundatum est fundatore Aimarico rege Ungarino.*”⁵⁸

---

⁵⁸ „Ezt az oltárt Imre magyar király alapította az Atyának és fiúnak és Szentléleknek nevében. Amen”

5. Peroratio⁵⁹

A koszorú övezte pajzsmezőben egyenlő szárú görög kereszt, szárain a M O R S (halál) szó betűi, melyek Morimond protoapátságára utalnak. Morimond nevének jelentése egy szerzetesi jelszó első szavait idézik, amely így szól: „meghalni a világnak, hogy szabadabban élhessünk Istennek.”⁶⁰ A kereszt közepén lévő kisebb boglárpajzson a hűség és éberség heraldikai madara - a daru -, speciális figyelő és őrködő állásban látható. Csőrében zöld ágat – a reménység jelképét -, egyik lábával pedig kis követ tart, míg a másikkal szilárdan áll. Jelentése a kitartó ragaszkodás és védelem: ha a daru elaludna, ráejtené lábára a követ, így azonnal felriadna, hogy továbbra is vigyázzon társaira.⁶¹ A címer tetején pástorbótok, melyek püspöki fejdísz fognak közre, utalva az apátsági rangra. A Zirc város címerének szív-pajzsában látható geometriai alakzat pedig nem más, mint a középkori apátság romjaiból megmaradt pillérköteg illusztrált keresztmetszete.

Metaforák és kapcsolódások. Mesél nekünk a város és a ciszterci rend címere. Mesél a régi időkről, a *pietas*-ról⁶², a *devotio*-ról, a jelképek ábrázolta erényekről, mesél Zircről. Elmondja, hogy Clairvauxi Szent Bernát sugárzó, misztikus tekintélye a ciszterciek energiájában manifesztálódott, hogy üdvözítő atmoszférával töltsék be a Cuha-völgyét. Tudjuk, hogy Zirc kialakulása és története leginkább a ciszterciekhez kötődik. Tudjuk, hogy nem véletlen az, ha a világhálón Zircet keressük, a weboldalakon előtűnik az újjáépített apátság épülete. Tudnunk kell hát a kezdetekről is, azokról a históriákról, melyeknek csak hegyek s völgyek maradtak tanúi.

---

⁵⁹ Zárszó

⁶⁰ A ciszterciek – az egyházatyák tézisei nyomán – úgy tartják, hogy a földi lét az aszkézisnek, az erények gyakorlásának, a régi ember meghalásának, a lélek megújulásának az ideje.

⁶¹ A középkori tudomány a természet ismeretét, annak szimbolikáját Plinius Maior (Kr. u. 23-79) *Naturalis Historiae libri XXXVII* (A természet történetének 37 könyve) című művéből merítette. Idősebb Plinius e könyvében ír a daruról, mely az ókorban szent madárnak számított. Zárt közösségben repül szépen rendezett V alakban, élén a sejtelmes hangjelzéseket adó vezérdaruval. A földön tartózkodáskor mindig van egy őrálló, aki a címerben ábrázolt módon vigyáz társaira.

⁶² Jámborság, szelídség, kegyesség

Bibliográfia

- Bíbor Máté János: *A zirci ciszterci apátság könyvtára a középkorban*. In: Irodalomtörténet 2006/4.
- Gergely Jenő: *A pápaság története*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1982.
- Horváth Konstantin: *Zirc története*. Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém 1930.
- Keglevich Kristóf: *A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2008/1-2.
- Kosztai László: *A ciszterci rend története Magyarországon kolostoraik alapítása idején 1142-1270*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993/1-2.
- Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és a Közel-Kelet IV-XV. század*. (szerk.: Sz. Jónás Ilona) Osiris, Bp., 1999.
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Osiris, Bp. 2003.
- Lékai Lajos: *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Szent István Társulat, Bp., 1991.
- Nagy Balázs: *A gazdasági fellendülés kiindulópontja: a mezőgazdaság*. In: Európa ezer éve. A középkor I. (szerk.: Klaniczay Gábor) Osiris, Bp. 2004.
- Nikolaus Pevsner: *Az európai építészet története*. Corvina, Bp., 1995.
- Steven Runciman: *A keresztes hadjáratok története*. Osiris, Bp. 2002.
- Sz. Jónás Ilona: *A XII. századi reneszánsz*. In: Európa ezer éve. A középkor I. (szerk.: Klaniczay Gábor) Osiris, Bp. 2004.